

Tegen het vergeten

N.J. NICOLAI

*Zodra ik mijn ogen opsla
is het onzichtbare mij ontglipt
en begin ik te zien wat ik zie:
herinneringen aan wat ik zag*

*en ooit zal zien. Door te zien
blijf ik mij herinneren;*

Hoop ik dat ik besta (...)

HANS FAVEREY (1988), *Tegen het vergeten*

HERHALINGSDWANG EN REENACTMENT

De film *Nightporter* van de Italiaanse filmregisseuse Liliana Cavani gaat over een jonge vrouw, gespeeld door Charlotte Rampling. Ze is op reis - waarheen is niet duidelijk - en komt aan in een Weens hotel. Ze ontdekt dat de nachtportier, gespeeld door Dirk Bogarde, degene is die haar in het kamp heeft gemarteld. Tegen haar zin maar onontkooambaar, ontvouwt zich een relatie tussen beiden, waarin de marteling herhaald wordt. Elke stap, elke zin, elke beweging leidt tot een tegenreactie, die op haar beurt elk alternatief buitensluit. Het is als een destructieve dans met een onontkooambaar besluit. De film eindigt met de zelfmoord van de jonge vrouw.

EEN ANDER VOORBEELD

Wilma, een intelligente vrouw van midden dertig, werkzaam in de sociale dienstverlening, met een geschiedenis met misbruik en mishandeling achter de rug, heeft een lucide, maar cynische kijk op haar eigen leven en gedrag. Zo weet ze heel goed dat ze mannen van een bepaald type moet vermijden. Ze noemt zich zelf 'verslaafd aan slechte mannen'. Uit zo'n relatie heeft ze een dochtertje. Ze denkt er nu in geslaagd te zijn met haar nieuwe vriend een betere keuze gemaakt te hebben. Ze heeft goed opgelet. Weliswaar is hij gescheiden en

heeft hij drie kinderen die bij zijn ex-vrouw wonen, maar hij heeft vast werk, hij drinkt niet. Hij gokt niet en lijkt aardig en betrouwbaar. Ze trouwen tijdens de behandeling. Er wordt nog een kind geboren. Al snel blijkt dat hij niet goed met geld kan omgaan. Ook blijkt dat hij regelmatig bij zijn ex-vrouw is en seksueel contact met haar heeft, ondanks zijn voortdurende verzekering dat er niets meer tussen hen is. Zijn drie kinderen belooft hij steeds van alles, maar hij houdt zich aan geen enkele afspraak. Met andere woorden: ze heeft net zo'n man als haar stiefvader getroffen. Het was haar moeder die haar links liet liggen en nauwelijks aandacht voor haar had en haar stiefvader die aanvankelijk heel aardig voor haar was, maar haar later seksueel misbruikte. Ze heeft genoeg gelezen en nagedacht om te weten dat het soort mannen als haar stiefvader voor haar gevaarlijk is. Toch heeft ze de situatie herhaald. Of niet? Ze aarzelt en twijfelt. Deze man leek toch zo anders, hoe kon ze zich zo vergissen? Ze twijfelt ernstig aan haar eigen oordeelsvermogen. Ze gaat scheiden van haar man als haar dochtertje drie jaar is, maar is bang daarmee een herhaling van de verlaten door haar eigen vader toen ze zelf drie jaar was, veroorzaakt te hebben. Herhalingsdwang? Maar wat wordt herhaald? De verlaten door haar vader die altijd zonder woorden was gebleven, omdat zij zich haar eigen vader niet kon herinneren? Of herhaalt zich hier het transgenerationale web van affectieve tekorten, misbruik en mishandeling? Of moeten we het heel anders zien en is haar gedrag nu net een mislukte poging om het lot een andere draai te geven?

HERHALINGSDWANG EN VERGETEN

In hoofdstuk 11 bespreekt Vermote de traumatische herhalingsdwang en de projectieve herhalingsdwang. Traumatische gebeurtenissen kunnen op verschillende wijzen in de herinnering terugkomen: als beelden, in fragmenten, in flarden herinneringen, in verhalen. Vergeten worden kunnen ze niet, zoals wij op geleide van onze aandacht het grootste deel van wat we zien en meemaken kunnen laten wegglijden. Traumatische heelden verdwijnen niet makkelijk. Zelfs niet als mensen ze onder woorden kunnen brengen. Verbaliseren is dus niet per definitie de weg. Ook een schrijver die als geen ander de verschrikkingen van genocide en concentratiekamp heeft kunnen verwoorden; kon niet ophouden met erover praten. Naar verluidt, deed Primo Levi zijn verhaal over Auschwitz aan iedereen die het maar horen wilde. Terecht denk ik. Zijn verhaal was niet bedoeld om hem te laten vergeten, maar tegen het vergeten van de

gemeenschap, die maar al te graag weer wilde overgaan tot de orde van de dag. In die zin kunnen we het 'niet vergeten' ook opvatten als een boodschap aan een onbekende luisteraar. Ik kom hier later op terug.

Niet altijd komt het verhaal in gedachten, fragmenten of beelden terug. Soms, zoals bij de bovenbeschreven voorbeelden, komen de traumatische situaties terug in relaties, in gedrag, in levensscenario's (Laub & Auerhahn, 1993). Waar geen woorden zijn, komen daden. Dit is dus de kern van de projectieve herhalingsdwang.

De algemene verklaring voor dit fenomeen wordt gevonden in het onvermogen de traumatische situaties te symboliseren of - zoals Vermote al aangaf - te mentaliseren. Wat echter in dit vignet en ook in het scenario van de film opvalt en wat we allen wel weten wanneer we in de spreekkamer geconfronteerd worden met de daden van onze patiënten, is dat deze herhalingsscenario's zo rigide en dwangmatig zijn. Ze spelen zich af in stereotiepe scenario's van dader en slachtoffer, slachtoffer en redder, sadist en masochist, misbruiker en misbruikte, het verwaarloosde, niet-geziene kind en de verwaarlozende, niets-ziende of hulpeloze ouder, de hoer en de pooier. Opvallend is dat de rollen kunnen wisselen over de spelers; dader kan slachtoffer worden of omgekeerd, maar het scenario - de dans - blijft gelijk (Davies & Frawley, 1994).

Er zijn dus drie vragen die we in het licht van nieuwe psychoanalytische theorievorming over traumatisering moeten zien te beantwoorden: hoe zit dat nu met al of niet vergeten? Hoe moeten we ons dit onvermogen tot mentaliseren nu voorstellen? En ten derde: waarom worden het nu deze rollen? Waarom de redder, het slachtoffer, de dader, de getuige die zag maar niet keek en niets deed. Horen deze rollen tot het wezen van traumatische ervaringen of komen ze in de geschiedenis van iedereen voor?

Bij de beantwoording van de eerste en tweede vraag is een klein beetje neurobiologie nodig. Eerst wil ik beginnen te definiëren waar we het over hebben.

Er bestaat een duidelijke inflatie van het trauma-begrip. Ik bedoel met 'trauma's' niet zomaar akelige gebeurtenissen, maar die schokkende gebeurtenissen of situaties, die het slachtoffer extreem hulpeloos, alleen en overgeleverd gelaten hebben.

In de klassieke opvatting van de traumatische neurose doorbreekt het trauma de prikkelwering op drastische wijze. Wij hebben deze hydraulische en mechanistische metafoer vervangen door die van de informatieverwerking: de traumatische gebeurtenissen zijn te overspoelend om betekenis te krijgen. Datzelfde geldt ook voor

de betekenis en het nut van de herhaling. De veronderstelde taak van de 'herhaling' was vroeger om de prikkels de baas te worden en de binnengedrongen prikkelmassa's psychisch te binden teneinde ze daarna te kunnen elimineren (Freud, 1920). De nieuwe opvatting over de functie van herhaling is het mentaliseren: het in mentale inhoud overzetten van wat nog niet gementaliseerd is. In die zin is de traumatische herhalingsdwang bedoeld 'tegen het vergeten'. Vergeten kan je iets pas als het zin en betekenis heeft gekregen.

Het geheugen wordt in het dagelijkse spraakgebruik meestal opgevat als een reservoir, een soort archief. We weten echter uit recent geheugenonderzoek dat het geheugen een continue dynamische en interactieve constructie is. In een recent artikel beschrijven Leuzinger-Bohleber en Pfeifer (2002) dat het geheugen beter opgevat kan worden als het vermogen om associatief te categoriseren of generaliseren en niet als de opslag van een lijst met kenmerkende eigenschappen van een bepaald object. Dit categoriseren is niet alleen een kwestie van het innerlijk verwerken van sensorische signalen, maar van sensorische en motorische processen. De kwaliteit van de vroege interacties tussen ouders en kinderen blijkt cruciaal voor dit vermogen, dat bepaald wordt door emotionele en affectieve ervaringen. Herinneringen worden dus geconstrueerd naar analogie van voorgaande situaties met overeenkomstige sensorische en motorische patronen. In de nadruk op het motorische zien we al het belang van het doen, het handelen, terug.

Traumatische herinneringen worden echter niet gecodeerd in het expliciete geheugen, waardoor gebeurtenissen voorafgaand aan het trauma en daaropvolgend niet beschikbaar zijn voor het ophalen ervan. Er komt geen constructie van de herinnering tot stand en het sensorische en motorische proces blijft dus als het ware rondzingen op het viscerale, lijfelijke niveau.

Dit is de laatste tijd empirisch onderbouwd. Wanneer iemand bijvoorbeeld geconfronteerd wordt met een audiotape met eigen traumatische herinneringen, licht op de PET-scan het gebied voor de expressie van taal op: het gebied van Broca. Als iemand echter wordt geconfronteerd met een verhaal van zijn eigen traumageschiedenis lijkt dit gebied, gesitueerd in de linkerhersenhalft, uit te doven en licht het limbische systeem van de rechterhemisfeer op, met name de amygdala (Rauch e.a., 1996). Ook vindt men dat de hippocampus - dat deel van de hersenen dat de expliciet autobiografische herinnering regelt - door chronische traumatische stress in omvang vermindert, zowel bij seksueel misbruikte vrouwen als bij Vietnam veteranen.

Het is gebruikelijk de gevolgen van traumatisering in de jeugd te bekijken als een vorm van posttraumatische stress-stoornis. Steeds vaker bevindt men echter dat het gaat om meer ingrijpende neurobiologische processen. De Amerikaanse neurobioloog en psychoanalyticus Allan Schore (2001, 2002) ontdekte dat vroege traumatisering forse gevolgen heeft voor de ontwikkeling van de rechterhersenhelft. Bij onderzoek bij verwaarloosde en misbruikte kinderen blijkt dat de ontwikkeling van met name de rechteramygdala, de amandelkern, die het angstsysteem reguleert, en van de hippocampus wordt geremd. Teicher (2001) spreekt zelfs van blijvende littekens. Schore (2001) oppert dat de rechterhemisfeer de interne werkmodellen van hechting regelt en betekenisvolle socio-emotionele informatie reguleert, evenals het vermogen zich in anderen in te leven. Het belangrijkste is echter dat de rechterhemisfeer dominant is voor de controle over belangrijke overlevingsfuncties en de 'coping' met stressoren bevat (Schore, 2001). Hij stelt zelfs dat de rechterhersenhelft van de moeder die van het kind moduleert: het ritme waarin de neuronen in de rechterhelft van de moeder vuren, vormen een variatie op het ritme in de neuronen van het kind. De rechterhelft van het brein blijkt een kernrol te spelen in de perceptie van de emotionele toestand van anderen (Schore, 2000).

HET TRAUMASPECTRUM

Volgens Allen (2001) kunnen we traumatische situaties positioneren op een spectrum van hechting. Aan de ene kant zien we dan de natuurrampen, de 'van God gegeven gebeurtenissen', zoals aardbevingen, stormen, overstromingen en hongersnood. Niemand kan er iets aan doen en je lijdt in een collectief. Iets anders ligt het al bij 'man-made disasters' die weliswaar niemands schuld zijn maar noch door mensenhand (of het gebrek daaraan) veroorzaakt zijn: grote vliegtuig-, verkeers- of veerbootongelukken. Oorlog, terrorisme en geweld, marteling, politieke vervolging zijn al meer 'man-made', er zijn daders, maar de traumatische situatie wordt door meerderen gedeeld en is voor iedereen in principe zichtbaar. Anders ligt dit als we opschuiven in het spectrum met het inter-persoonlijk geweld; een verkrachting op straat, een beroving met geweld, een gijzeling, een poging tot roof of doodslag. De betekenis die de gebeurtenis krijgt is afhankelijk van de situatie. Collega's, die een dergelijk trauma als onderdeel van hun beroep zien, reageren er anders op dan leken. Maar je moet het in je eentje dragen. Zelden of nooit zijn er getuigen en een collectieve betekenisgeving ontbreekt vaak. Het is 'zinloos' geweld.

De mate van ervaren machteloosheid en hulpeloosheid bepaalt sterk hoe zo'n trauma verwerkt wordt. Maar soms heb je steun van het rechtssysteem, dat daders opspoort en pakt en soms zijn er wél getuigen. Daarnaast zijn de daders niet diegenen aan wie je gehecht bent. In een recent en indrukwekkend artikel (2002) betoogt Van IJzendoorn dat een veilige hechting aan ouders, de kinderen beschermt tegen de desorganiserende werking van vervolging en geweld. De film *La vita e bella* is daarvan een extreem voorbeeld. Anders is dat als we het hebben over intiem geweld of intieme trauma's: geweld tussen partners, tussen ouders en kinderen. En het meest intiem en indrukwekkend is het als het gaat over geweld en/of misbruik van ouders jegens jonge kinderen, die letterlijk voor hun overleving van hun ouders afhankelijk zijn. Je kunt dan spreken van een hechtings-trauma 'pur-sang' en hechtingstrauma's hebben de – inmiddels veelvuldig onderzochte – neiging om de hechting te desorganiseren.

'Hechting' zult u denken? Is dat niet een beetje modieus? Is dat niet een beetje te weinig psychoanalytisch en te veel ontwikkelingspsychologie? Integendeel, meen ik; de gehechtheidstheorie kan opgevat worden als de spil waaromheen de theorie van de objectrelaties, de neurobiologie van het geheugen en affectregulatie en de ontwikkeling van het denken een coherent en empirisch onderbouwd kader hebben gekregen. Een belangrijke ontwikkeling van de laatste jaren is onderzoek op het gebied van de desorganisatie van de hechting.

DESORGANISATIE VAN HECHTING

Desorganisatie van de hechting bij kleine kinderen ontstaat als de ouder tegelijkertijd bron van veiligheid én bron van angst is (Marien & Salomon, 1986; Marien & Hese, 1990; Salomon & George 1999). Bij jonge kinderen uit zich dat in het ontbreken van een eenduidige strategie. De kinderen zitten gevangen tussen behoefte aan toenadering en vermijding. Ze reageren daarop met gedesoriënteerd en gedesorganiseerd gedrag. Ze verkleinen dus hun gedragsmogelijkheden, ze krimpen hun territorium in en wenden zich van de buitenwereld af (Lyons-Ruth e.a., 1991; Lyons-Ruth & Jacobvitz 1999). Dat is ook de enige ontsnapping die een klein en fysiek afhankelijk kind ter beschikking staat. Meestal vertoont het kind gedesorganiseerd gedrag met de ouder die het bang maakt en niet bij de andere ouder; het is dus geen eigenschap van het kind, maar een kenmerk van de relatie. Gedesorganiseerde gehechtheid komt bij een normale populatie van kinderen maar heel zelden voor, maar

ze treft al meer dan een derde van de kinderen in een hogेरisico-populatie. Het betreft hier peuters met neurologische afwijkingen, ondervoede kinderen, kinderen van depressieve ouders, kinderen met psychiatrisch zieke moeders (Lyons-Ruth & Jacobvitz.,1999).

Desorganisatie komt ook voor bij kinderen van ouders die net een verlies hebben geleden dar ze nog niet hebben verwerkt en die daarbij ook zelf onveilig gehecht zijn (Schuengel, 1997). Ouders die zelf een grote mate van desorganisatie vertonen, hebben vaak kinderen waarin desorganisatie van de hechting een rol speelt. Zeker is dit het geval als de ouder tegelijkertijd slok een dader is. Uit wetenschappelijk onderzoek (Carlson e.a. 1998: Liotti, 1992, 1995, 1999a 1999b; Liotti & Pasquini, 2000; Ogawa e.a. 1997) komt duidelijk naar voren dat dissociatie - als fenomeen en als symptoom - een direct gevolg is van deze desorganisatie. Het verschijnsel 'desorganisatie' berust neuropsychologisch en cognitief op het principe van verschillende bewustzijnsinhouden. Dit leidt tot het niet tot stand komen van een enkelvoudig, maar van een meervoudig innerlijk werkmodel. Deze bewustzijnsinhouden worden bij activatie defensief uit elkaar gehouden. Bowlby (1971) noemde dit de segregatie (of splitsing) van bewustzijnssystemen. Zodra in het impliciete geheugen gesegregeerd materiaal het bewustzijn bereikt, leidt dit tot desorganisatie op representatieniveau.

GEEN WOORDEN, MAAR DADEN

Gedesorganiseerde kinderen vertrouwen er niet op dat de persoon aan wie ze gehecht zijn beschikbaar is, in het 'echt' of als beeld. Zij ontwikkelen dus niet een model van beschikbaarheid of een enkelvoudig werkmodel. Er zijn in bun hoofd meerdere modellen, die elkaar onderling ook kunnen tegenspreken. Zij onderdrukken daarnaast, om pijn en verwarring te versnijden, het nadenken over wat de ouder bedoeld zou kunnen hebben (Main, 1991). Daarvoor zijn de verschillende bewustzijnsinhouden te tegenstrijdig, te veel met elkaar in tegenspraak. Hoe kan de vader die je gisteren naar bed bracht en je 'mijn prinses' noemde, je nu vandaag ineens niet een riem gaan slaan? Er kan niet gedacht worden over die bewustzijnsinhouden, omdat de angst voor vernietiging van het denken dan uiterst dichtbij komt. De reflectieve functie ontbreekt of wordt actief uitgeschakeld (Fonagy, 1991; Fonagy e.a., 1993). Het kind, maar ook de volwassene, blijft dus gevangen tussen twee zaken: heftige angst (hyperarousal) die niet gesust kan worden en dissociatie.

Wat staat een mens dan anders open dan te handelen? We kunnen immers handelen ook zien als een vorm van proefdenken. Net zoals een kind handelt en erop rekent dat zijn gedrag als intentioneel gespiegeld wordt door de ouder of verzorger, rekent een persoon met een gedesorganiseerde hechting erop dat zijn representaties vastgehouden en begrepen worden door de ander. Het handelen, kan dus gezien worden als een communicatieve poging om via de reactie van de ander een betekenis te ontdekken. 'Ik weet niet wat ik doe, maar ik doe maar wat en merk wel uit de reacties van de ander, wat ik eigenlijk aan het doen was.' Daarom is elke nieuwe partner een hoopvolle gebeurtenis. Schore (2001) noemt projectieve identificatie - in de lijn van veranderende opvattingen over de betekenis van deze primitieve afweer - dan ook een primitieve 'mind-body' communicatie. Volgens hem vormt hechting de interactieve regulatie van de biologische synchroniciteit tussen organismen, 'een preverbale lichaamsgerelateerde dialoog tussen de limbische systemen van twee personen in een intensieve relatie', (*vertaling N.N.*). Tussen moeder en kind heeft dit mechanisme het doel tot zelfregulatie te komen, doordat heftige primaire emoties, zoals angst, frustratie, plezier, lust, zin en trek, in eerste instantie door de ander, lees de moeder, vastgehouden, begrepen en beantwoord worden. Bij getraumatiseerde patiënten is dit proces in het ongereede geraakt, gedisreguleerd. Je zou kunnen zeggen dat projectieve identificatie een wanhopige poging is zichzelf te reguleren door de ander zover te krijgen zijn of haar primaire, lijfelijke emoties te reguleren. Zo aanwezig en dwingend, dat ik wel eens het gevoel kreeg: zie mij!!! Voel wat ik voel en ervaar!!!

Niet tegen het vergeten, maar tegen het vergeten worden.

TERUG NAAR WILMA

In de eerste plaats is van belang op te merken dat niet elke traumatische herhaling op het conto is te schrijven van reenactment. Verkracht worden op je veertiende komt niet doordat je als kind eerder bent misbruikt. Revictimisatie moet dus niet persé opgevat worden als herhalingsdwang. Gebrek aan weerbaarheid of verhoogde kwetsbaarheid door desorganisatie medieert hierbij. Men kan zich voorstellen dat een kind dat gedesorganiseerd en daarbij onveilig gehecht is, niet goed kan inschatten wanneer er gevaar dreigt en wie nu te vertrouwen is; anderzijds soms letterlijk bevriest en dan niet in staat is zich te verweren. Een volwassen patiënte, die als tiener met haar vriendin door een groep mannen

verkracht werd, verteld later dat ze letterlijk ophield met nadenken en zich willoos voelde. Haar benen begaven het onder haar, ze voelde helemaal niets meer. Achteraf kon zij zich maar vaag herinneren wat er gebeurd was. Haar veel weerbaarder vriendinnetjes schreeuwden moord en brand (en liepen daarbij wel klappen op).

Desorganisatie van de hechting met verschillende mentale representaties zien we ook bij Wilma. Naast haar lucide en cynische stevigheid huisden ook een bang kind in haar, een stoere bitch, een ijskoningin, een hoer, een oudere sadistische man. Dit alles gedragen door een wanhopig gevoel dat er voor haar geen toekomst meer was, omdat er ook geen duidelijk verleden was. Er bleven veel zaken ongedacht: wat was er met haar eigen vader gebeurd, waarom was hij weggegaan? Zo kon ze zich heel moeilijk voorstellen wat mijn bedoelingen met haar waren: ze kon zich ook lang niet mijn gezicht voor de geest halen. Soms voelde het alsof ze mij uit haar geest moest wissen en had ik het gevoel dat ik gezichtsloos werd: zo gezichtsloos als zij zich als kind gevoeld moest hebben. Het 'ondenken', het niet kunnen mentaliseren, werd ervaren als plotselinge buien waarin ze overspoeld werd door heftige angst of fysieke klachten en sensaties. Wat ze in de spreekkamer het meest naar voren bracht was het kleine bange kind, waarvoor ik zou moeten zorgen. De ijskoningin, die daarvan de tegenhanger was, moest daarop meteen elke vorm van binding met mij van de hand doen. De desorganisatie speelde zich dus letterlijk in de spreekkamer af. Als ik op haar relatieaanbod van het kleine kind was ingegaan, was ik meteen de ouder geworden, waarvoor ze tegelijkertijd bang was. Pas toen de ijskoningin een beetje was gesmolten en ze beter kon zorgen voor haar eigen innerlijke kind durfde ze zelf kinderen te krijgen.

Dit was voor haar een teken dat ze een recht op bestaan had. De partner die ze zocht moest beneden haar intellectuele niveau zijn. Daarmee kon ze hem aan en hoefde hij haar nooit te overvleugelen. Tegelijkertijd herkende zij het kleine jongetje in hem: hij was minstens zo getraumatiseerd als zij. Samen waren ze ook als Hans en Grietje in de hut van de heks: gewiekt en eropuit zich niet te laten belazeren. Zodra zij zich van hem afhankelijk ging voelen, werd zij echter de ijskoningin en daar raakte hij verward door, zelfs bang van. De gefragmenteerde zelf- en objectrepresentaties stonden naast elkaar, spraken elkaar tegen. Ze kon er geen zin of betekenis aan ontdekken. Maar daar wachtte ze wel op. Het leek wel een in morse gecodeerd bericht: fragmenten die aan elkaar geregen moesten worden. Ik moest alle rollen kennen en

ze kunnen spelen en daarna de regisseur worden die er een ander slot aan zou breien.

Een voorbeeld van de beleving van *hyperarousal* en dissociatie was haar ervaring met haar kat. Wilma was dol op dieren en zoals veel verwaarloosde mensen vertrouwde ze dieren meer dan mensen. Ze had ook altijd dieren in huis, die ze vaak van het asiel haalde. Eens had ze een kat gevonden die haar aanvankelijk aansprak omdat hij wild en ontembaar was, net zoals zichzelf. De kat vertegenwoordigde dus eerst een deel van haar zelf. Toen ze haar dochtertje had, blies de kat, die duidelijk tekenen van jaloezie vertoonde, een keer naar het kind. Prompt veranderde de kat van betekenis. Ze was natuurlijk erg geschrokken. De projectieve transformatie vond meteen plaats. De kat begon in haar verhalen aspecten aan te nemen van een gruwelijk roofdier, waartegen ze haar kind moest beschermen. Hij moest weg en liefst zo snel en radicaal mogelijk. Ze bracht de kat daadwerkelijk weg, waarna ze spijt kreeg en hem weer thuishaalde.

Deze cyclus herhaalde zich enige keren, totdat we samen duidelijk kregen dat de kat zowel zichzelf was als kind, als zichzelf als moeder met de onvermijdelijke ambivalentie en ergernis naar het kind. Juist de angst voor deze agressieve lading maakte van de kat een verscheurend beest. Ik moest haar angst voelen. Ik voelde die ook letterlijk in haar verhalen. Ik had zelf ook moeite om de kat te blijven zien zoals hij op de foto was; een kleine zwarte kat van nog geen vier maanden oud. Ik moest haar schuldgevoel en haar plotselinge radicale haat ervaren voordat ik onder woorden kon brengen dat de kat ook haar moeder was, voor wier plotselinge stemmingswisselingen zij zo bang was dat ze ter plekke altijd bevroor en niet meer kon nadenken. Net zo bang was ik soms voor haar plotselinge radicale koerswijzigingen. Het kostte dus tijd voor de kat een kat kon worden en zij de dingen kon doen die men doet als een kat een kind niet kan verdragen: ze niet bij elkaar in de buurt laten zonder toezicht, de kat een eigen plek geven.

Ik moest haar dus letterlijk vertellen wat ik zag en waarnam zodat zij erover kon nadenken. Het concept 'desorganisatie' heeft me erg geholpen om niet het overzicht te verliezen en niet bang te worden voor haar plotselinge neigingen mij tot het slachtoffer te maken.

Tegelijkertijd moet ik ook erkennen, dat de Therapeutische vooruitgang traag verliep. Gezien de forse neurobiologische kwetsuren die jong getraumatiseerde kinderen oplopen, is misschien ook niet meer te verwachten dan wat uiteindelijk het resultaat van de behandeling was: een moeder die haar kinderen niet mishandelde en misbruikte en in elk geval de cirkel van

geweld en misbruik heeft doorbroken. Want dat was ook een onderdeel van het herhalingsscenario: het verlaten van deze man was óók een poging het anders te doen dan haar moeder had gedaan, die hulpeloos en machteloos haar dochtertjes had opgeofferd aan haar tweede man.

CONCLUSIE

Het trauma komt terug in herbelevingen, in nachtmerries. Maar ook in de specifieke vorm van traumatische herhalingsscenario's. Deze zijn niet het gevolg van zomaar een trauma, maar van een trauma dat opgevat kan worden als een hechtingstrauma. Een trauma dat de hechting kan desorganiseren, vroeger of later in de ontwikkeling. Het concept van desorganisatie kan duidelijk maken waarom traumatische 'herinneringen' niet in het bewustzijn kunnen komen: ze maken immers onderdeel uit van een gesegregeerd systeem van informatieverwerking, van meervoudige innerlijke werkmodellen omtrent zelf en ander. Bij Wilma herkennen we dit in de innerlijke delen of afgesplitste gevoels toestanden, zoals de ijskoningin (tegenover het afgewezen kind), de sadistische dader (tegenover het kind, dat slachtoffer is). De 'rollen' maken onderdeel uit van een gedragsrepertoire dat men gesplitst en innerlijk tegenstrijdig kan noemen. Als ze zich boos voelt op haar man, voelt ze zich een vernietigende kracht. Ze kan zich moeilijk voorstellen dat boosheid een gevoelstoestand is die morgen wel eens over zou kunnen zijn. Als ze bang is, valt de wereld om haar heen uit elkaar en voelt ze zich als toen ze vier jaar was en haar stiefvader in haar kamertje kwam: ze kan zich niet voorstellen dat ze diezelfde ochtend nog in haar auto naar haar werk is gestapt.

Er ontbreekt een overkoepelend kader waarin de verschillende en tegenstrijdige gevoelens begrepen en 'gedacht' kunnen worden: de reflectieve functie, het vermogen na te denken over je eigen gevoelens en gedachten op een veilige en consistente manier, ontbreekt. Denken over je eigen denken: dat is mentaliseren.

De betekenis van het concept 'desorganisatie van de hechting' wordt ondersteund door recent neurobiologisch onderzoek over het effect van traumatisering op groei en ontwikkeling. Deze effecten hebben verstrekkende consequenties voor de psychotherapeutische praktijk. Veel auteurs zijn tegenwoordig pessimistisch over de psychotherapeutische en psychoanalytische behandelmogelijkheden van posttraumatische beelden. De protocollen en interventies als EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) overheersen, met name voor type-I-trauma's. Hoewel ik de waarde daarvan niet wil be-

twisten, denk ik dat we vooral bij vroegkinderlijke trauma's de ingang van de overdracht en tegenoverdracht niet kunnen missen. Die traumatische herinneringen zijn immers niet gecodeerd, laat staan te verwoorden. Ze zijn ontstaan in het kader van een relatie, hebben geleid tot desorganisatie van hechting en kunnen mijns inziens alleen bewerkt worden binnen het kader van een relatie waarin de ander, dat wil zeggen de therapeut, de bereidheid toont te horen, snappen en vast te houden, wat er voor zijn ogen uitgespeeld wordt.

Het geheugen is geen reservoir waaruit eenmaal vergeten zaken opgediept kunnen worden. maar een dynamisch netwerk van associaties. Het concept 'verwerken' zal dus ingrijpend veranderd dienen te worden: er kan beter gesproken worden over integratie van gesegregeerde informatiesystemen en integratie van sensorische en motorische vrij-zwevende lichamelijke gevoelstoestanden of beelden waarvoor geen woorden zijn. Pas als sensaties, relaties, posities onder woorden zijn gebracht -'aan den lijve', in de gewone, beleefde werkelijkheid van de overdracht en tegenoverdracht - kan er gevoeld, beleefd en nagedacht worden. Hierbij wil ik benadrukken dat de ingang via de beelden, de fantasie, de bewegingen, spelen, tekenen, ook bij volwassenen, zoals al jaar en dag gebeurt in creatieve en psychomotorische therapie, mijns inziens de brede erkenning ontbeert die hij wel degelijk verdient.